УДК 82.091

Шәриф Байчура

ГАЛИМҖАН ИБРАҺИМОВ БЕЛӘН ОЧРАШУЛАР
(Истә калганнардан)

В отделе рукописей и редких книг Национальной библиотеки Республики Татарстан хранится фонд Узбека Байчуры. Основу фонда составляют 527 книг и архивные документы. Хронологические границы коллекции охватывают 1979–1996 годы.

Наряду с книгами и документами языковеда Узбека Байчуры в фонде находятся материалы, касающиеся его отца журналиста Шарифа Байчуры и матери врача Амины Алимбек. В нашем случае интересны воспоминания, связанные именно с личностью Шарифа Байчуры.

Шариф Байчура – татарский журналист XX века, который внес огромный вклад в татарскую журналистику и вел активную деятельность во времена Советской власти. В молодости он был хорошо знаком с видными деятелями татарской интеллигенции того времени – Г. Тукаем, Ф. Амирханом, Г. Такташем, К. Тинчуриным, Г. Ибрагимовым. Через несколько лет Шариф Байчура и сам стал опытным публицистом и переводчиком, опубликовал воспоминания, связанные с этими писателями, поэтами. Все эти документы хранятся среди архивных материалов фонда Узбека Байчуры. Один из таких документов – воспоминания Шарифа Байчуры, связанные с писателем, ученым, публицистом, общественным деятелем Галимджаном Ибрагимовым. Эта статья была опубликована в 1967 году в газете «Социалистик Татарстан». Надеемся, что этот памятник будет интересен и современному читателю.

Ключевые слова: Галимджан Ибрагимов, литература, публицистика, языкознание, революция.

There is the Uzbek Baichura fund in the department of manuscripts and rare books of the National Library of the Republic of Tatarstan. The basis of the fund consists of 527 books and archival documents. The chronological boundaries of the collection cover the period 1979–1996.

In addition to the books and documents of the Uzbek linguist Baichura, the fund contains materials concerning his father, journalist Sharif Baichura and the mother, doctor Amina Alimbek. In our case, the memories that are interesting are those that relate specifically to the personality of Sharif Baichura.

Sharif Baichura is a tatar journalist of the 20th–century who made a great contribution to the field of tatar journalism and became active during the Soviet era. He was well acquainted with prominent figures of the tatar intellectuals of the time – G. Tukai, F. Amirhan, H. Taktash, K. Tinchurin, G. Irbragimov. Several years later Sharif Baichura became an experienced publicist and translator, he published memories related to these writers, poets. All these documents are kept among the archives of the Uzbek Baichura foundation. One such document is the memoirs of Sharif Baichura related to the writer, scientist, publicist, public figure Galimjan Ibrahimov. This article was published in 1967 in the newspaper «Socialist

Tatarstan». We hope that this monument, connected with the personality and activity of the writer, will be of interest to the modern reader as well.

Keywords: Galimjan Ibrahimov, literature, journalism, linguistics, revolution.

1997 елдан алып Татарстан Республикасы Милли китапханәсенең кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә Үзбәк Байчура фонды эшләп килә. Фондның төп өлешен 527 китап һәм архив документлары тәшкил итә. Әлеге материаллар 1979–1996 еллар аралыгын колачлый.

Фондта Үзбәк Байчураның шәхси китаплары һәм документлары белән беррәттән, галимнең әтисе журналист Шәриф Байчура һәм табибә Әминә Алимбәккә караган материаллар да саклана. Әмма безнең өчен нәкъ менә Шәриф Байчураның үзе белән бәйле истәлекләр кызыклы.

Шәриф Байчура – XX гасыр татар журналистикасына зур өлеш керткән, Совет власте елларында актив җәмәгать эшчәнлеге алып барган шәхес. Хезмәтенең башлангыч чорында ук Г. Тукай, Ф. Әмирхан, Һ. Такташ, К. Тинчурин, Г. Ибраһимов кебек танылган татар зыялылары, талант ияләре белән якыннан таныш булган. Еллар үтеп, үзе дә шактый тәҗрибә туплаган журналист булып җитлеккәч, Шәриф әлеге шагыйрьләр, язучылар белән булган истәлекләрен мәкалә итеп язып бастыра. Бу материаллар барысы да Үзбәк Байчура фондында саклана. Укучылар игътибарына шундый мәкаләләрнең берсен – язучы, галим, публицист, җәмәгать эшлеклесе Галимҗан Ибраһимов белән бәйле хатирәләрне тәкъдим итәбез. Язма 1967 елда «Социалистик Татарстан» газетасында басылып чыккан. Әлеге истәлек хәзерге заман укучысы өчен дә шактый мавыктыргыч һәм файдалы чыганак булыр дип уйлыйбыз.

Бу моннан 56 ел элек – 1911 елның җәй башында булды. Мин ул вакытта бер хосусый типографиядә корректор булып эшли һәм шул ук вакытта рус теленнән укытучы булырга хәзерләнә идем.

Рус телен мөмкин кадәр яхшырак үзләштерү һем практик яктан да ныгыту теләге белән, ул замандагы татар яшьләренең рус семьяларыннан бүлмә алып, рус укымышлылары белән аралашып торырга омтылулары бик табигый хәл иде. Классик язучыбыз Фатих Әмирханның «Яшьләр» һәм «Урталыкта» дигән әсәрләрендә бу заман яшьләре тормышыннан шундый күренешләр бик ачык тәсвир ителә. Мин дә бу елны хәзерге Спартак (элекке Әрмәнски) урамының 16 йортында Казан хәрби интендантствосы чиновнигы Спасский квартирында бер гимназист һәм бер художество мәктәбе укучысы белән берлектә аерым бүлмә алып тора идем.

Беркөнне кич белән минем эштән кайткан төшемә хуҗаның өй хезмәткәре:

– Сезгә нindидер бер төргәк калдырып киттеләр, – дип каршылады. Мин, моңа гаҗәпләнеп, кайдан, нинди төргәк китергәннәр дип, бер кәгазь төргәген ачып карасам, ул кайсыдыр типографиядән

җибәрелгән корректура булып чыкты. Яхшылап тикшерә торгач, аның шул елларда әдәбият мәйданына чыккан һәм тиз арада күренекле язучы булып үсеп барган Галимҗан Ибраһимовның беренче әсәре – «Зәки шәкертнең мәдрәсәдән куылуы» дигән хикәясенең корректурасы икәне беленде. Аның бу әсәре 1907–1908 елларда шәкертләр органы – «Әлислах» газетасында Фатих Әмирханның турыдан-туры булышлыгы һәм редакцияләве белән газетаның күп саннарына сузылып басылып килгән иде. Хәзер исә аның аерым китап итеп басылуы икән. Сораштыра торгач, ул корректураның миңа килеп эләгүенең сәбәбе дә аңлашылды. Г. Ибраһимов бу вакытта шул ук Әрмәнски (хәзерге Спартак) урамында бишенче йортта тора икән. Типографиядән җибәрелгән кыз аны таба алмыйча урамда аптырап йөргәндә, кемдер берәү «Менә бу йортта типографиядә эшләүче бер татар егете тора» дигәч, төргәкне миңа калдырып киткәнлеге беленде. Мәсьәлә ачыклангач, мин икенче көнне кич белән Г. Ибраһимов иптәшне эзләп таптым.

Өй ишеген шакып, сорап кергәч, мине уртача буйлы, озын кара чәчен артка таба шомартып тараган, кара мыеклы, коңгырт кара күзле, өстенә кара сатин күлмәк киеп, биленә киң каеш бәйләгән, чалбар балакларын итек кунычына кертеп кигән мөлаем кыяфәтле егерме биш яшьләр тирәсендәге егет каршылады. Бу – Галимҗан Ибраһимов иде. Аның бу елларда үзенең тышкы кыяфәтен М. Горькийга охшатырга тырышканлыгы күпләргә мәгълүм нәрсә. Минем башыма кылт итеп шул фикер килеп китте.

Г. Ибраһимовның ул вакытларда ук инде демократ табигатьле кунакчыл кеше икәнлеген аны белгән күп кешеләр хәтерли булса кирәк. Ул тиз генә чәй хәзерләтеп алды һәм без – беренче очрашкан кешеләр шактый вакыт төрле темаларга карата сөйләшеп утырдык. Күбрәк ул сөйләде, мин сораулар гына биргәләп утырдым. Бу вакытларда инде аның башлыча «Йолдыз» газетасында байтак кына мәкаләләре чыгып өлгергән, татар әдәбиятының барышы турында еллык отчетлары басылып килә. Шуңа күрә аның фикер ягыннан шактый үскән, мәгълүматы да байтак киң икәнлеге һәр сүзеннән күренеп тора иде. Минем Тукай һәм Фатих Әмирхан иҗатларына карашы турында биргән сорауларыма да ул кыскачарак кына, ләкин уңай җавап бирде, чөнки бу чакта әле ул бу язучыларга карата уңай позициядә тора иде.

Менә шушы күрешүдән соң миңа Г. Ибраһимов белән тагын да очрашкаларга туры килде. Кайчакларда урамда очрашып-сөйләшеп йөрүләр дә булгалады. Бу елны ул һәрвакытта башына котелок (каты кара эшләпә), өстенә соры калын чикмән киеп йөрде. Моннан соңгы елларда инде материаль ягы яхшыра бару белән кием дә үзгәрә барды: җәен күбесенчә панама (эшләпә) өстендә накидка (җиңсез пальто), кышын гади пальто һәм бүрек кия, аякта һәрвакытта күн итек була, йөргәндә ул вак-вак атлап тиз йөри, гәүдәсен төз тота иде.

Революциядән элекке чорда аның белен тагын бер озаклап сөйләшеп утыруым исемдә калган. Бу – 1914 елда, аның «Аң» журналында

секретарьлык иткән вакытында булда. Бу чакта ул хәзерге Куйбышев мәйданы ягыннан килеп Щапов урамына кергәннән соң, тау уртасына кадәр менгәч, уң кул якта урамнан ук агач баскыч белән менеп керелә торган 3 катлы дүртенче номерлы йортның икенче катында, хәзер өченче номерлы квартирада дүрт тәрәзәле якты бүлмәдә тора иде. Бу юлы без аңа мәрхүм язучы М. Гали белән барып чыктык. Татар әдәбиятының үсеше, яшь көчләрнең туып күтәрелеп килүе, «Аң» журналының бу өлкәдә зур эшчәнлек күрсәтүе турында шактый озакка сузылган сөйләшү алып барылды. Без китәргә җыенгач кына, Г. Ибраһимовның якын дусларыннан берсе булган Шәһит Әхмәдиев килеп калды.

Бу күрешүдән соң Г. Ибраһимов озак та тормыйча Казаннан китте һәм беренче империалистик сугыш елларында ул Уфада «Мәдрәсәи Галия»дә укытучылык итте. Февраль революциясен ул Уфада каршылап, анда элек «Ирек», аннары «Безнең юл» газеталарында эшли, 1918 елның гыйнварендә Петроградка Учредительный собраниегә барып, большевиклар белән берлектә аны ташлап чыга. Казаннан барган Мулланур Вахитов белән бергә Милләтләр халык комиссариаты янындагы Мөселман комиссариатын төзү эшенә катнаша, аның органы булган «Чулпан» газетасының фактик редакторы була һәм 1919 елның җәендә яшерен рәвештә дүрт ай чамасы Колчак тылында йөреп кайтканнан соң, шул елның көзендә яңадан Казанга әйләнеп килә.

Бу вакытта мин «Кызыл Армия» газетасында секретарь булып эшлим. Без тагын очрашабыз. Г. Ибраһимов редакциягә еш кына килеп чыккалый. Бу чорда ул әдәби әсәрләр тудырудан бигрәк публицистика белән шөгыльләнә, революциянең барышына, совет шартларында милли культураның үсешенә карата «Кызыл Армия», «Эшче» һәм «Эш» газеталарында әһәмиятле мәкаләләр бастырып килә. Шуның белән бергә, әдәби әсәрләр язуны да бөтенләй читтә калдырмый. «Яңа кешеләр» (1920) пьесасы, «Кызыл чәчәкләр» (1921) хикәясе шул вакытларда дөньяга чыктылар. «Безнең көннәр» романының беренче варианты шул 20 нче елда чыкса да, ул асылда революциядән элек язылган иде. Язучы революция тарихына караган хезмәтләр чыгаруда да активлык күрсәтте. «Бөек Октябрь революциясе һәм пролетариат диктатурасы» (1922), «Татарлар арасында революция хәрәкәтләре» (1925) һәм башкалар.

1919 ел ахры һәм 1920 ел башларында мин хәзерге Бауман урамындагы «Бристоль» гостиницасында Галимҗан Ибраһимов белән янәшә бүлмәдә яшәдем. Без еш аралаша идек. Бераздан мин аннан күчеп киттем. Шуннан беркадәр вакыт үткәч, Г. Ибраһимов белән бер очрашкан вакытыбызда ул гостиница тормышыннан туйганлыгын сөйләп, кая булса да квартирага чыгарга теләвен белдерде һәм миннән шул турыда сорашкалап каравымны үтенде. Мин бу вакытта хәзерге Зәйни Солтанов урамы, 12 йортта профессор Газиз Гобәйдуллин әтисе квартирында тора идем, шул ук өйдә хосусый йортлардан учетка алынган торак мәйданнарына ордер бирүче район оешмасы да

урнашкан иде. Мин шуннан сорап карарга булдым. Бер-ике көннән Г. Ибраһимов исеменә ордер алдым һәм ул элекке Шиһап Мәрҗани йортындагы (Насыйри урамы, 10) бер квартирага кереп күчеп утырды. Хәзер без тагын күршеләр булдык. Бер атна-ун көн үткәч, мин авылдан хат алдым. Хәзерге Буа районы Аксу авылында укытучы сеңлем авырый икән, кайтып килергә кирәк. Галимҗан минем авылга кайтасымны белгәч:

– Көннәр салкын тора, юл ерак, өстең юка, әнә минем даханы киеп кайт, диде. Аның Уфадан алып килгән бу дахасы эче-тышы мехтан, киң, иркен һәм гаять җылы иде. Мин аны кигәч, салкынның нәрсә икәнен дә белмичә, авылдан бик әйбәт йөреп кайттым.

Г. Ибраһимов күпкырлы талант иде: ул әдип тә, тәнкыйтьче дә, тарихчы да, педагог та, тел галиме дә. Шулай ук орфография мәсьәләсе белән дә җитди шөгыльләнде. Шундай бер вакыйга хәтеремдә калган: 1920 елның көзендә (сентябрьдә булса кирәк) Татарстан Республикасы Совнаркомының беренче председателе иптәш Сәетгалиев җитәкчелегендә хәзерге Щапов урамы, 41 йортта (Машкин йорты) татар теле орфографиясе буенча киңәшмә үткәрелде.

Бу чорда татар әдәби телендә сузык авазларны алты яки ун итеп санап, бу ике агым вәкилләре арасында көрәш бара иде. Республика күләмендә шул агымнарның кайсын рәсмиләштереп тормышка ашыру мәсьәләсен хәл итү өчен барган бу киңәшмәдә, алты сузык ягындагылар белән ун сузык ягындагыларның докладлары тыңланды. Алты сузыкны яклап, доклад белән Г. Ибраһимов чыкты һәм киңәшмәдән соң алты сузыклы орфографияне кабул итү турында Татарстан хөкүмәтенең декреты чыгарылды.

1925–1927 елларда Г. Ибраһимов иптәш Татарстан мәгариф комиссариаты янындагы Гыйльми Үзәк председателе булып эшләве белән бергә В. Ленин әсәрләрен татарчага тәрҗемә итү эшенә дә җитәкчелек итте. Мин исә «Кызыл Татарстан» газетасында секретарьлык эшен алып барудан тыш, әнә шул тәрҗемә эшләренә дә катнаша идем. Шул уңай белән тагын еш күрешә башладык. Бу вакытта (1922–1923 еллар) ул хәзерге Ленин урамы 21 номерлы йортта тора иде.

Шул чорда Ленин әсәрләрен тәрҗемә итү комиссиясенең бер утырышында булган эпизод исемдә калган. Сүз, мәкаль һәм әйтемнәрне тәрҗемә итү турында бара иде. Утырышны алып баручы Галимҗан Ибраһимов:

– Мин үзем, егетләр, мәкальләрне тәрҗемә итү ягында тормыйм. Мәкальләр ул, күбесенчә, һәр телнең үзенчәлегенә бәйләнешле була. Шуңа күрә тәрҗемә уңышлы чыкмый. Кайбер сирәк очракта әйбәт кенә килеп чыгуы да мөмкин. Ә менә бу «львиная доля» сүзләрен «арыслан өлеше» дип тәрҗемә итүгә килгәндә инде (сүз шул турыда бара иде) минемчә, бу начар булмас иде кебек. Чөнки татарчада бу мәгънәне бирә торган мәкаль юк, диде.

Менә шул рәвештә, Г. Ибраһимов, тәрҗемә өлкәсендә һәрбер үзенчәлекле мәсьәләгә карата зур игътибар белән эш итә иде.

1926 ел башында мин нәшрият һәм матбугат комбинатының редакция коллегиясе секретаре булып эшли башлагач, Г. Ибраһимов белән тагын да ешрак аралашу башланды, чөнки бу редколлегиянең председателе Сафа Борһан булса да, мәгариф комиссариаты вәкиле буларак бу коллегиядә член булып торган Г. Ибраһимов үзенең бу өлкәдәге зур тәҗрибәсе һәм авторитеты белән нәшрият планнарын төзүдә һәм башка төп мәсьәләләрне хәл итүдә үзәк рольне уйнап килде. Бу вакытларда аның миңа телефоннан шалтыратмаган көне аз булгандыр. Шулай ук ара-тирә аның өенә дә барып чыккан вакытлар булгалады. Мәгълүм булганча, бу елларда (1923–1927 еллар) ул хәзерге Комлев урамы, 33 йортта тулы семья тормышы белән яшәде, һәм исәнлеге начарлана башлагач, Кырымга да шул квартирасыннан күчеп китте. Аны озак вакытка Казаннан аерган бу ерак сәфәргә озатучылар арасында бу юлларны язучы да бар иде.

Текстны басмага
ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать
институтының халык иҗаты бүлеге аспиранты
***Хөсәенова Гөлнирә Рәзиф кызы** әзерләде*